VINCENT HUNINK

De schoonheid van jong gestorven knapen

OOK DE GRIEKEN en Romeinen hadden plezier in onvervalste vuilbekkerij. Niet alleen op straat en in de kroeg, maar ook in bepaalde literaire genres zoals de satire en het epigram. Schuttingtaal, seksuele grappen en andere verbale agressie: het is allemaal volop te vinden bij vooral Romeinse auteurs. Zoals in het werk van de dichter Martialis. Grofheid en harde, bijtende spot zijn zo ongeveer zijn handelsmerken. Maar zelfs een macho als Martialis blijkt zo zijn tedere momenten te hebben. Als het om Ware Liefde gaat.

Ten teken van de oprechte wijs
waarop je met me wilt verkeren
vertel je vaak, Callistratus,
hoe jij je, jong, liet perforeren.
Maar hoe je ook meent me te verwennen
met die oprechtheid - keer op keer
laat je persoontje daar een veer:
wie zo iets rustig kan bekennen
verbergt nog heel wat lelijks meer.

(12,35; vertaling E.B. de Bruyn)[1]

Je slaaf heeft zijn geweer ontveld,
jou doet je schietgat pijn.
Hoewel geen sterrewichelaar
snap ik wat flikkers zijn.

(3,71; vert. dB)

Schelden en tieren, beledigingen naar een aangesproken persoon slingeren, en gemene insinuaties uiten, dit alles is voor ons begrip nogal vreemd aan poëzie. Toch is het werk van de uit Spanje afkomstige dichter Martialis (ca. 40 - 104 na Chr.) wel degelijk poëzie, en staat het desondanks vol met al dat lelijks.
Het bestaat uit vele honderden korte gedichtjes, meestal gerangschikt onder de noemer 'epigrammen'. Er zitten groepen gedichtjes tussen waarin hoge personen stroop om de mond wordt gesmeerd (Martialis was een armoedzaaier en moest leven van de pen). Ook gewone grappen of staaltjes van superieure beschrijvingskunst zijn erbij. Er is ook nog plaats voor thema's als de onrust van de grote stad en de ongemakken van Rome.[2]

OUDE VROUWEN

Maar de meeste aandacht gaat toch uit naar de uiterlijke en al dan niet vermeende seksuele gebreken van de medemens. Een dankbaar thema, met onuitputtelijke stof. De meeste slachtoffers van onze scherpe criticus zijn vrouwen, vooral oude en vieze:

Ze zou door rovers zijn verkracht,
klaagt Senia op haar eer bedacht.
De rovers echter, paf,
roepen: `Nog niet voor straf.'

(12,27; vert. dB)

Dat jij 't bidet verpest in letterlijke zin
als jij je stinkend kruis erop te weken zet
staat vast. Maar lijkt het je nog niet genoeg besmet
steek dan je kop erin

(2,42; vert. dB)

enzovoorts, enzovoorts. Van dit soort verzen zijn hele reeksen aan te halen. En laat ik eerlijk zijn: in het begin vind ik ze leuk, maar al heel gauw is de lol eraf.

AGRESSIE

Hoe zou dat komen? Misschien ben ik wel heel vrouwvriendelijk en stuit me het tegen de borst! Of misschien ligt het aan de onophoudelijke agressie die in dit soort verzen opklinkt. Steeds is er iets of iemand die niet deugt, het verkeerd doet, liegt of stinkt, en nooit heeft de dichter het eens bij het verkeerde eind - tenzij hij er een goede pointe mee krijgt in een epigram. Zoals wij post-Freudianen allen weten, zit achter zulke agressie doorgaans weer wat anders. Je zou kunnen zeggen: het zijn allemaal verdrongen angsten. Angst voor vrouwen, angst voor seks, twijfel aan de eigen persoon...
Een sociologische benadering is hier wellicht nog meer op zijn plaats. Je zou Martialis' scheldpoëzie en vuile praat kunnen interpreteren als een soort uitlaatklep. De Romeinen hadden vrij sterke taboes, dat weten we uit andere bronnen heel zeker. Het was beslist abnormaal om in het openbaar vrouwen of flikkers of hoeren te beledigen, en om te spreken over allerlei seksuele handelingen. Een man die zich op het Forum ineens de eerbaarheid van een bekende senator zou betwijfelen, wist zich verzekerd van publieke afkeuring en misschien ook wel straf. Maar in poëzie zoals die van Martialis mag je blijkbaar alles zeggen, zolang de namen maar veranderd worden. Alle taboes die de samenleving kent, worden hier uitgebreid, te uit en te na, voor het voetlicht gehaald. Het contrast is zo groot dat het bedoeld moet zijn. 'Erkende uitlaatkleppen' hebben binnen een systeem zeer gunstige effecten: doordat stoom afgeblazen wordt, kan het systeem weer langer mee. De onvrede en nieuwsgierigheid naar het afwijkende wordt heel strak gereguleerd en gekanaliseerd, in dit geval in epigrammen. Alleen daarbinnen mag het dus. Veelzeggend is dat de Romeinse dichters steeds maar beweren dat hun versjes weliswaar vies, maar zijzelf heel puur zijn, bijvoorbeeld Catullus:

Nee, de toegewijde dichter behoort zelf
integer te zijn, maar niet zo zijn versjes,
die zijn toch pas geestrijk en origineel
wannéér ze zinnelijk en lichtzinnig zijn...

(16,5-8)[3]

Om nog maar eens een vergelijking te trekken: in het *Theater van de Lach* en op televisie bij *In de Vlaamsche Pot* mag er ook van alles gezegd worden waar de burger overdag niet aan durft te komen. Wat de Paulen de Leeuw en de Jossen Brink op de televisie doen, appelleert aan burgermans-angsten en vooroordelen en zet ze even aan de kant. Maar deze doorbreking is maar schijnbaar: zodra het doek valt, vallen ook de vooroordelen weer op hun oude plaats. Oftewel: dit soort 'satire' stelt een systeem niet zozeer ter discussie, maar bevestigt en bekrachtigt het juist.[4]

VIEZE HOER!

Dit paradoxale effect is ongetwijfeld ook verbonden aan het werk van Martialis. Hij vloekt en tiert - dat deed men niet. Hij scheldt om lichaamsgebreken - dat gaf geen pas. Hij maakt iedereen uit voor kuttelikker, flikker en vieze hoer - dat kon natuurlijk niet. Maar in dit werk mocht het blijkbaar wel. En het laat zich raden: zijn werk was een groot succes. Preutse veldheren namen pocketedities mee naar barre landen, in de hogere kringen werd er danig over gesproken en van processen of last met de autoriteiten is ons niets bekend.
Martialis zou een plaatsje in *Homologie* niet verdienen als hij niet ook flink tekeer ging tegen knapenliefde en andere flikkerij. En ja hoor:

Van de opbrengst van drie kleine akkers
kocht iemand drie passieve stakkers.
Als hij nu op die stakkers zwoegt
is 't of hij nog zijn akkers ploegt.

(12,16; vert. dB)

Die echte kerel daar
met steil en borstlig haar,
van wiens gefronste brauw
ook jij wel schrikken zou,
die steeds de mond vol heeft
van helden lang gesneefd
voor het gemenebest,
Camillus en de rest -
ga, Deciaan niet af
op spel van stoer en straf.
Hij ziet er hoogst vervaarlijk uit
en gister was hij nog de bruid.

(1,25; vert. dB)

't Schijnt jou, Sabellus, zeer te intrigeren
hoe spits en mager wel je kont is.
Weet dan (als dit je niet te bont is)
dat je er een ander mee kunt enculeren.

(3,98; vert. dB)

Over vertalen gesproken: de tot hier toe aangehaalde vertalingen van E.B. de Bruyn zijn meestal wel wat erg bloemrijk en minder direct dan Martialis zelf. Het laatste gedichtje bijvoorbeeld, met dat nette woord 'enculeren' is eigenlijk te mooi gemaakt. In het Latijn luidt het, kort maar krachtig:

Sit culus tibi quam macer, requiris?
Paedicare potes, Sabelle, culo.

Een betere vertaling zou dus bijvoorbeeld zijn:

Je vraagt hoe mager of je kont is?
Nou: neuken, Sabellus, kun je ermee![5]

MACHO-POSE

Hoe dit ook zij, duidelijk komen Martialis' frustraties en angsten naar boven: de angst voor armoede en verslaving aan seks, de afkeer voor Stoere Mannen die het toch bij zichzelf laten doen (voor het Romeinse macho-begrip een volkomen onmogelijkheid) en de spot over lichamelijke gebreken. Heel erg zijn mannen die hunne mannelijkheid veil bieden. Maar het ergst zijn zij die zich verlagen tot het in de mond nemen van andermans lid. Want voor de Romeinse normen en waarden kon een man niet dieper zinken dan door een ander met zijn mond te dienen.

Je klaagt nooit en je spreekt geen kwaad
van vijand of van vriend.
Toch, zegt men, heb je 'n vuile tong:
men weet waartoe ze dient.

(3,80; vert. dB)

Dat al te geile stuk, bekend aan zoveel meiden,
van Linus staat niet meer en gaat niet meer uit rijden.
Is het verlamd, gebroken of gescheurd?
Tong, opgepast! Nu is aan jou de beurt.

(11,25; vert. dB)

En passant zien we hier weer eens dat het bij deze Mediterrane macho-pose er weinig toe doet of het 'object' man of vrouw, jongen of meisje is. De cruciale vraag is of de man wel actief genoeg is. Nu zou je 'likken' actief kunnen noemen, maar dat werd zo toch niet gevoeld. Ie-

mand aan zijn gerief helpen in plaats van zelf te domineren, dat was door de knieën gaan, in dit geval zelfs letterlijk. Onaanvaardbaar!
Het kan natuurlijk nog erger. Vrouwen die het met elkaar doen:

Tribade der tribaden,
o lesbische Philaenis
die je vriendinnen steeds
aanspreekt met 'schat' en 'liefje',
ga gerust je gang:
het komt je toe zolang
je in haar roze piefje
je grage vingers steekt,
je tong of pseudo-penis.

(7,70; vert. dB).

Wat moet ik hieraan toevoegen? Alle obsessies staan netjes op een rij. Lesbiennes die elkaar zoete woordjes toespreken en vieze dingen met elkaar doen, en tot overmaat van ramp zelfs de rol van de man innemen. Onaanvaardbaarder kan haast niet!
Laat ik voor de volledigheid ook hier de originele tekst geven van het gedichtje, met een eigen vertaling:

Ipsarum tribadum tribas, Philaeni,
Recte, quam futuis, vocas amicam

Tribade der tribaden, jij, Philaenis,
Je noemt haar die jij neukt met recht 'vriendin'!

Helaas, dat 'roze piefje' en die 'pseudo-penis' komen dus uit de koker van vertaler De Bruyn! Martialis beperkt zich hier tot twee zeer compacte regeltjes.

JONGENS

Al met al biedt de seksuele wereld van Martialis een rijk geschakeerd beeld. De dichter gaat als een dolle tekeer tegen alles wat volgens hem niet kan: oude vrouwen, lesbische vrouwen, eigenlijk álle vrouwen, maar ook: oude nichten, flinke kerels die 'het' met zich laten doen, mensen die zich te vroeg of te laat of te veel of te weinig aan de liefde overgeven. Of voor geld. Of voor teveel geld. Kortom: er is veel dat niet deugt. Dat wisten we zonder Martialis natuurlijk ook wel.
Interessanter is misschien de vraag wat er dan wél goed is. In het genre van het epigram, dat bij Martialis de vorm van bijtend hekeldicht krijgt, is op zichzelf niet veel positiefs te verwachten. Het is dan ook een aangename verrassing om te merken dat de dichter toch af en toe de teugels van zijn spot wat laat vieren. Soms, tussen twee scheldkanonnades en gorigheden in, beroert hij plotseling een gevoelige snaar. Dat kan bijvoorbeeld zijn om de keizer te vleien, of om uitspraken over zijn eigen werk te doen. Maar niet zelden zijn er dan jongens in het spel.

SOCIAAL AANVAARD

Slavenjongens, om precies te zijn. Want Martialis conformeert zich keurig aan de ijzeren Romeinse regel: niet met vrijgeboren jongens. Anders dan in de Griekse cultuur waar dit nu juist wel de sociaal aanvaardbare norm was. Romeinse mannen moesten zich verre houden van getrouwde vrouwen en vrijgeboren jongens, maar wat ze met hun slaafjes uitvraten, daar kraaide geen haan naar. Seksueel contact met slaven (en ook vrijgelatenen) was in de praktijk een volkomen normale zaak.
Dat was voor die slaven zeker niet altijd leuk. Toch mogen we veronderstellen dat ze er vaak voordeel van hadden. Bijvoorbeeld geld, vrijstelling van werk of zelfs macht en invloed. Opstanden van seksueel misbruikten zijn er dan ook nooit voorgekomen. In het algemeen was de positie van veel Romeinse slaven helemaal niet zo slecht, maar dat is een verhaal apart.
Bij Martialis zie je dat seks met slaafjes niet altijd gekoppeld was aan machtsmisbruik en bruutheid. Tederheid, bewondering, dichterlijke vervoering: zo kan het ook.[6]

GEURPALET

Als lome balsemgeur, de ochtend erna, van een jongen;
of de laatste vleug saffraan van een kromme steel;
de geur van vruchten 's winters rijpend, kistgewijs,
van lenteland met bomen vol in bloei,
van zijden keizerinnekleren in een pers
of barnsteen zacht verwarmd in meisjeshand;
't bouquet van een kruik Falernuswijn (niet te dichtbij!);
de geur van een tuin waar Sicilische bijen zoemen,
van potjes zalf van Cosmos, altaren der Goden,
kransen van rijk verzorgde haren gegleden...
wat te noemen? 't Is nóg niet genoeg! Meng alles dooreen:
zó geuren de kusjes van mijn jongen 's ochtends!
Je vraagt 'zijn naam'? Ik zeg niks, alleen dat van die kusjes!
'Erewoord!' Nee, Sabinus, je vraagt teveel.

(11,8)[7]

U en ik zouden misschien zeggen: mijn jongetje ruikt zo lekker! Maar Martialis trekt de dichterlijke registers eens goed open, en maakt er een uitgesponnen vergelijking van. Geen enkele luxe geur kan tegen die van zijn slaafje op. Aan het slot komt de macho weer even naar boven: 'Sabinus' moet zijn handjes thuis houden. Oftewel: 'Hij is van mij alleen'. Met een slaaf is dat nog waar ook.

GODENGELIJK

In een ander, minder sjiek gedichtje worden dichter en slaaf zelfs meegevoerd naar een hoger niveau: dat van Olympische toppen van genot.

'ALS NECTAR EN AMBROZIJN'

Ach mijn hartje, ach, Telesphorus, mijn lief,
zo één als jij heb ik nog nooit gehad.
Jongen, geef me zoenen nat van oude wijn,
en bekers met de sporen van jouw lippen!
Als je dan nog Ware Liefdesvreugde schenkt,
heeft Zeus met Ganymedes het niet beter!

(11,26)

Een beeld van *grand luxe*, meeslepend leven en zinderende genietingen. In werkelijkheid zat Martialis vooral op een zolderkamertje aan zijn poëzie te zwoegen. Om den brode, wel te verstaan. En dik belegd was zijn boterham niet. Er zal bij hem dus wel geen 'oude wijn' vermorst zijn met zoenen, maar hooguit een zurig landwijntje. Kortom, de dichter vertelt natuurlijk niet uit zijn leven, maar maakt gewoon mooie gedichten. En daar passen leuke slaafjes kennelijk wonderwel in.

DOOD

Martialis bezingt het jonge slavenschoon in tientallen gedichten. Niet alles is even geslaagd, maar gemiddeld is het veel overtuigender dan de nogal plichtmatige lofprijzingen op leden van het andere geslacht. In de jongensverzen klinkt soms een droevige ondertoon, zoals in het nu volgende voorbeeld.

DE IDEALE JONGEN

Als iemand mij eens geven wilde wat ik vroeg,
dan zou ik, Flaccus, zó'n soort jongen vragen:
ten eerste moet hij komen uit de streek van de Nijl
(geen land weet zoveel schalksheid voort te brengen!),
en hij moet blanker zijn dan sneeuw (juist in Egypte
is die huidskleur extra mooi, want zeldzaam).
Ogen die met sterren strijden, haren die zachtjes
slaan op de nek (voor mij geen krulhaar, Flaccus!),
het voorhoofd laag, de neus een tikkeltje gebogen,
en lippen met een blos als rozen uit Paestum.
Als ik niet wil, charmant; onwillig, als ik wél wil,
is hij niet zelden vrijer dan zijn meester.
Hij is voor jongens bang, houdt meisjes van zijn lijf,
is man bij de rest, maar jongen alleen bij mij...
Ik weet het, ja, het klopt, je hebt geheel gelijk:
'zo was', zeg jij, 'mijn Amazónicus'.

(4,42)

De ideale jongen, die Martialis in nogal traditionele termen beschrijft, blijkt in de laatste regel opeens te hebben bestaan. Het was een slaaf van Flaccus, met de exotische naam Amazonicus. Dat is een nogal onverwachte wending. De dichter geeft een heel subtiele, elegische draai aan zijn vers: de jongen is blijkbaar dood. Het wordt niet met groot pathos en misbaar gebracht, maar juist heel terloops. Stil verdriet, gemis, verlangen... dat valt hierin heel goed te lezen.

GRAFSCHRIFTEN

Subtiliteit kan Martialis zeker niet ontzegd worden. Maar als hij wil, kan hij natuurlijk ook tappen uit het vaatje 'verheven pathos'.

ZIJN LAATSTE BELONING

Mijn trouwe rechterhand, mijn steun bij al mijn studies,
geliefd bij zijn heer en zelfs bij keizers bekend,
Demétrius, is heengegaan, in de kracht zijner jaren,
drie lustra jong, vier zomers nog erbij.
Ik wilde niet dat hij als slaaf naar de onderwereld
af zou dalen. Toen de kwaal hem sloopte,
heb ik de zieke alle rechten teruggegeven.
(Was hij maar helemaal hierdoor hersteld!)
Hij heeft nog weet ervan gehad en mij 'patroon'
genoemd, op weg naar onderen - als vrij man.

(1,102)

Een aandoenlijk verhaal. Martialis kiest hier de vorm van het literaire grafschrift. Er zijn ook 'echte' grafschriften van deze omvang en in vergelijkbare stijl bewaard gebleven. En vrijlatings-anekdotes vinden we ook nog wel in andere bronnen. Dus 'waargebeurd' of niet: het is in elk geval naar het leven getekend.

MYTHEN

Met een sausje geleerdheid en mythologie ziet het er bijvoorbeeld zo uit:

VERDRONKEN SLAAFJE

Naïden, beween jullie misdaad met een zee van tranen,
zo dat Thetis onze rouw bemerkt:
in Baiae's golven is een jongen omgekomen,
Eútychus, jouw lieve maatje, Castricus.
Hij was je steun en toeverlaat, je grote troost,
je lief - hij was Vergilius' Alexis.
Jongen, zag een geile nymf jou naakt in het water?
Kreeg Hercules zijn Hylas terug in ruil?
Of vond de godin Hermafroditus niet meer leuk
en viel ze voor een echte jongenszoen?
Wat het ook is, waarom je dan ook bent weggeroofd,
de aarde zij voor jou licht, en het water ook.

(6,68)

Ik ga de tekst nu maar niet in detail uitleggen. Maar vrijwel elke regel bevat een geleerde toespeling. En de slotregel is een ingenieuze variant op de zeer gangbare wens *sit tibi terra levis* (de aarde zij voor jou licht), die we op vele honderden grafschriften over hebben, vaak in de standaardafkorting *STTL*.
Met dit kunststukje zijn we uiteraard ver van het reële slavenbestaan. Maar toch klinkt Martialis' liefde nog boven het poëtisch gedruis uit.
Het is toch veelzeggend dat een gestorven slaafje zo lyrisch bezongen kan worden.

EDELE AMBACHTEN

Maar de literaire inslag is niet steeds zo zwaar. Soms zien we in Martialis' grafdichten iets meer terug van het ware leven. Daarin werden slaven vaak in een bepaald vak opgeleid, zoals dat van dokter, onderwijzer of, zoals in het laatste gedicht, in de verzorgende sector.

DE KAPPERSJONGEN

In dit graf ligt, in zijn jonge jaren weggeroofd,
Panágathus, bron van zorg en verdriet voor zijn heer.
Hij knipte steeds met snelle schaar wild zittend haar,
vingervlug, en schoor de ruigste wangen.
Wees, aarde, naar behoren zacht en licht voor hem.
Maar lichter dan zijn vaardige hand kan niet...

(6,52)

Het is een mooi staaltje van Martialis' werkelijke kunnen: een traditionele inzet (ook in echte grafschriften worden vaardigheden en gaven van slaven geprezen), een virtuoos detail en een pointe die spitsvondig en fijngevoelig tegelijk is. En dat in niet meer dan zes regels.
Laster, viezigheid en verbaal geweld: dat is op zijn tijd best leuk. Daarvoor kun je bij Martialis uitstekend terecht. En de meer fijnbesnaarden kunnen bij hem soms hele mooie en cultureel zeer verantwoorde gedichtjes vinden (of je moet tegen slavernij zijn...). Eigenlijk is het dus altijd prijs. Een recent boek over Martialis heet *Martial: the unexpected classic*.[8] Dat is wel passend, vind ik. □

Het werk van Martialis is in verschillende buitenlandse edities met vertaling verkrijgbaar. In de herfst van 1993 verscheen een volledig nieuwe, driedelige editie verzorgd door D.R. Shackleton Bailey, in de bekende Engelse Loeb-reeks. Deze vervangt de verouderde editie van W.C.A. Ker uit 1919-1920. Hierin wordt bij de meer pikante gedichten geen Engelse, maar een Italiaanse vertaling gegeven.

1. *Sex en Eros bij Martialis: 300 epigrammen* / vert. door E.B. de Bruyn. - Amsterdam: Arbeiderspers, 1979.

2. Vgl.: 'Martialis, twee gedichten' / vert. en ingel. door Vincent Hunink. - In: *Parmentier* 4 (1992-1993) 1/2, p. 15-16.

3. Uit: Catullus, *Verzamelde verzen* / vert. door Lucette M. Oostenbroek. - Leiden: Dimensie, 1989. Na Catullus wordt dit 'excuus van de dichter' tot een soort vast element: bv. Ovidius, *Tristia* 2,253-254; Plinius, *Brieven* 4,14; Martialis 1,5; Apuleius, *Apologie* 11.

4. Voor de Romeinse seksuele humor is dit mechanisme overtuigend geanalyseerd door Amy Richlin, *The garden of Priapus: sexuality and aggression in Roman humor*. - New York, NY [etc.]: Oxford University Press, 1992.

5. De dichter gebruikt hier inderdaad primair obscene woorden, te weten *paedicare* (neuken, meestal met een man als object) en *culus* (kont). Zie hiervoor: J.N. Adams, *The Latin sexual vocabulary*. - 2e dr. - London: Duckworth, 1987, p. 123-125, 110-112. De Bruyn maakt met 'enculeren' dus een echte vertaalfout: hij kiest een woord uit een te hoog stijlregister.

6. Naar deze kant van de Romeinse mannenliefde is nog maar weinig onderzoek gedaan. Meestal blijft het bij losse, algemene opmerkingen. Een gunstige uitzondering is: Lex Hermans, *Pederasten en passieven, homoseksuele identiteit en mannenliefde in het Romeinse rijk (...)*. - Dissertatie Leiden, 1990, p. 186-190 (de paragraaf 'tedere betrekkingen met slaven').

7. Deze vertaling is van mijn eigen hand. Dat geldt ook voor de vertalingen die hierna nog volgen. Ik heb er steeds een titel aan toegevoegd. Afgezien van bloemlezingen is er nog altijd geen Nederlandse Martialis-vertaling beschikbaar.

8. J.P. Sullivan, *Martial: the unexpected classic, a literary and historical study*. - Cambridge, MA [etc.], 1991. Over Martialis' seksuele opvattingen en voorkeuren, zie hierin vooral 207-210. Zie hierover ook onder meer: Eva Cantarella, *Bisexuality in the ancient world*. - New Haven, CT [etc.]: Yale University Press, 1992, p. 148-152.